

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СНИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

КАКО СЕ РАЗВИО ЕКАВИЗАМ МРКОВИЋКОГ ГОВОРА?

Већ је познато из наше дијалектолошке литературе да је *дуги jaii* (Ѣ) у *мрковићком говору* дао рефлекс *e*: *снѣк*¹, *шѣло*, *рѣка*, а *крајки jaii* (Ѣ) — је *ћѣраи*, *сѣме*, *вјѣра*². Пошто овај перифериски говор нема никакве везе с екавским говорима, ни територијалне ни историске, а мјесто *Ѣ-ша* у њему не стоји само *e*, него и друге варијанте, било би добро да се његов екавизам испримије размотри.

При излагању овог проблема полазим од грађе која треба да да одговор на основно питање: *како се развио екавизам дугих слогова у овом говору?* У раду ћу употрејибити само онолико грађе колико ми је потребно за принципско рјешење проблема. Међутим, често ћу бити приморан да залазим и у друге фонетске појаве овога говора јер ме на то упуњује сложеност основног питања — *екавизма*. Тако ће дигресије, и против моје воље, остављати каткад утисак да се скренуло с основног питања на друге ствари.

Примјери:

1. *врѣмен-*: *врѣјеме* (8)³, *зѣ-врѣјеме* (1), *врѣјеме* (2), *врѣјеме* (5), *врѣјеме* (1), *врѣјеме* (4), *нѣ-врѣјеме* (1), *врѣјеме* (2), *врѣјеме* (120), *врѣјеме* (6), *нѣ-врѣјеме* (1);

2. *дѣји-*: *дѣјѣше* (4), *дѣјѣше* (2), *дѣјѣше* (5), *дѣјѣше* (3), *дѣјѣше* (2), *дѣјѣше* (3), *дѣјѣше* (1), *дѣјѣше* (80), *дѣјѣше* (14), *дѣјѣше* (1), *дѣјѣше* (5);

3. *звѣзд-*: *звѣјезда* (2), *звѣјезда* (2), *звѣјезда* (13), *звѣјезда* (1), *звѣјезда* (1);

¹ Звучни сугласници постају безвучни на крају ријечи (Вошковић R. et Матејски М.: *L'examen ...*, 1932, стр. 8).

² ГЭС и ВС II, 1935, стр. 40; ЈФ XX, стр. 104; Ивић, Дијалектологија, 1956, стр. 52.

³ Број у загради казује колико је пута та варијанта забиљежена.

4. лѣјей-: лѣјейо (2), лѣјейо (16), лѣјейо (9), лѣјейо (12), лѣјейо (3), лѣјейо (5), лѣјейо (2), лѣјейо (105), лѣјейо (21), лѣјейо (4), лѣјейо (8);
5. млѣк-: млѣјекo (1), млѣјекo (1), млѣјекo (1), млѣјекo (1), млѣјекo (5), млѣјекo (1), млѣјекo (1), млѣјекo (41), млѣјекo (5), млѣјекo (1);
6. ѡѣск-: ѡѣсѣ^ак (1), (Вѣли Пејсѣ^ак —) Вѣлега Пѣсѣска (1), ѡѣсѣ^ак¹ (3), ѡѣска (6), ѡѣска (1), ѡѣсѣ^ак (13);
7. рѣк-: рѣјекa (1), рѣјекa (1), рѣјекa (1), рѣјекa (13), нѣ-реку и сл. (8), рѣјекa (4), рѣјекa (1), рѣјекa (1);
8. сѣн-: сѣјенo (1), сѣјенo (1), сѣјенo (1), сѣјенo (17), ѡ-сено и сл. (5), сѣјенo (7), сѣјенo (1), сѣјенo (1);
9. снѣг-: снѣјек (1), снѣјек (1), снѣјек (2), снѣјек (3), снѣјек (3), снѣјек (41), ѡ-снѣк (6), снѣјек (8);
10. ѡѣл-: ѡѣјела (2), ѡѣјела (5), ѡѣјела (7), ѡѣјела (2), ѡѣјела (1) ѡѣјела (2), ѡѣјела (2), ѡѣјела (1), ѡѣјела и сл. (59), ѡѣјела и сл. (2), ѡѣјела (1), ѡѣјела и сл. (2), ѡѣјела (5).

Из наведеног материјала се види да су чисти екавизми, у које убрајам и примјере са *зайвореним е* (*ê*), најчешћи. Све остале варијанте су знатно рјеђе или чак и сасвим ријетке. То важи за: *ѡјје* (*ѡје*), *ѡе*, *ѡе*, *ѡѣ*, *ѡѣ* и сл.; исто тако и за: *ѣј*, *ѣј*, *ѣј* (*ѣј*). Ијекавизми су најчешћи у Доброј Води, која је најближа Бару од мрковићких села и у коју мрковићке дијалекатске иновације најспорије продиру.

Могли бисмо већ сада поставити питање: шта је *ауѡтохѡна* црта мрковићка у дугим слоговима: *екавизам* или *ѡјекавизам*? Да релативно ријетки ијекавизми нису, можда, нанос из сусједног говора у околини Бара?

Одговорићу за сада колико се може: ја сам ове ијекавизме чуо већином од старијих мушкараца Мрковића који су ми служили као најбољи информатори за цјелокупну дијалекатску илустрацију овога говора. И зато сам склон да их сматрам аутохтоним.

Али има разлога и да се односимо скептички према овом схватању. Наиме, жене мрковићке су претежно чисти екавци, без обзира на своје године, кад је у питању изговор дугог јата. А таква су и њихова дјеца, па и читав млађи нараштај људи. Ако се опрезно посматра говор Мрковића у породичном животу гдје долазе до пуног изражаја све њихове дијалекатске црте, онда се види да екавизам у дугим слоговима суверено влада.

Међутим, да би се читав овај проблем сагледао у цјелости, треба ићи даље, тј. треба разгледати неке фонетске појаве у овом говору које

¹ Неакцентоване дужине су скраћене (Вошковић R. et Маѣски M., о. с. 7).

(на први поглед) нису директно везане с проблемом дугог јата, али су од особитог значаја за расвјетљавање овог питања.

Зауставићемо се, у вези са овим, на ријечима: *ѝрионуѝи*, *ниједан*, *ѝонедјељак*, даље на дијалекатском прилогу — узвику *данијерок* и најзад на туђицама као што су: *официјер*, *командѝер*, *ѝуѝѝер* и на сличној домаћој ријечи *косѝер*. Ова потоња група ријечи гласи тако у скоро свим говорима Старе Црне Горе.

Како стоји ствар у мрковићком говору?

Прве три ријечи гласе у њему: *ѝренѝѝ*, *оѝренѝѝ*, *ѝрѝња* (само овако); *нѝде^ан*, *нѝ(д)на*, *нѝ(д)но* (претежно овако); *ѝонадѝник* (само овако). Ако узмемо у обзир да се у сусједним говорима (напр. у прмничком) каже *ѝријенѝѝ*, *ѝона^адијоник^а*, — онда је одговор јасан. Споменуте ријечи су прошле, у то нема сумње, кроз исти развитак и у мрковићком говору (с напоменом да је овдје понадијоник морало гласити понадијеник)². А крајњи резултат је — *сажимање групе ѝ(ј)е [и(ј)е] у е*. То јасно потврђује број — *нѝде^ан*. — Из истих разлога гласи у мрковићком говору прилог - узвик *данијерок* — *данѝрок*. То исто важи за мрковићки изговор: *косѝр*, *ѝуѝѝр*, *командѝр* и сл.

Овакво сажимање се чује, али врло ријетко, и код броја *два* у жен. роду: *две - три - гддине* (проклитички изговор броја), или: *И ођѝн ѝмаѝе две*. Исто тако ријетко може се чути: *разѝмеш*, *не разѝме* (< *разѝмѝје*, преко *разѝмије*).

Ми бисмо се сада могли и зауставити јер је оно *главно* јасно: група *и(ј)е* сажима се у *е*, без обзира је ли постала од дугог јата или није.

Међутим, овдје треба дати коначан одговор на питање: је ли *дуги ѝ* у мрковићком говору дао најприје *ије*, па се оно касније сажело у *е*, — или је *дуги ѝ* директно прешао у *е*? [Када би било сигурних доказа за прелаз *ѝ > е*, онда би мрковићки ијекавизми били нанос из околине Бара].

Има довољно доказа, *иѝак*, да претпоставимо да је некада био у употреби ијекавски изговор дугог јата у овом говору. Број таквих примјера у мојим биљешкама није баш незнатан и тешко би их било протумачити само утицајем сусједних ијекаваца. Сем тога жен. род броја два гласи скоро редовно: *дѝѝје*. Ако пођемо од чињенице да су и облици са *^аѝ* (*^аѝ*) већином одлика старијих (*ѝретѝешно* мушкараца), онда се може рећи да примјери као *р^аѝѝка* и сл. претстављају прелазни сте-

¹ Милетић, СДЗБ IX (в. Регистар).

² Тако ова ријеч гласи данас у *ѝеројском говору* (в. даље).

пен у сажимању групе *ије* (< њ̄). Да је овакво схватање *бар могуће*, показује варијанта *н^иџеде^н* (пored обичног *ниџеде^н* и *неде^н*).

Међутим, и поред убједљивих чињеница које подупиру претпоставку о првобитном изговору дугог јата као *ије* (*ије*), ја бих могао себе одмах демантовати. Ради се, наиме, о данашњем изговору *дугог е*, акцен-тованог и неакцентованог [в. напомену под бр. 7], у овом говору. Приложени ће примјери указати на потпуни паралелизам свих варијаната које стоје на мјесту *првобитног дугог јата* и *дугог е*:

1. *ѐ* > *ѐ*: *вѐли* (велики), *чѐк*, *мѐш*, *кѐр*, *нѐма*, *жњѐм*, *сѐм*, *вѐм* и сл.;
2. *ѐ* > *ѐ*, *иѐ*, *иѐ*, *иѐ*, *иѐ*, *(ије)*: *иѐшка*; *гр^ѐџе* (греде за кућу), *кр^ѐџне ир^ѐџе*; *кл^ѐџиџа*, *ж^ѐџеде^н*, *кр^ѐџне*, *ја ир^ѐџу*, *ч^ѐџиџо*, *н^ѐџам*, *ж^ѐџне^н* (2 мн.), *р^ѐџиџ*; *иџеџи*, *иџеџер*; *иџеџа*; *ирџиџу* (3 мн.), *риџиџи*, *иџиџиџо*;
3. *ѐ* (> *ѐ*) > *ѐ*, *ѐ*, *ѐ*, *ѐ*: *Вѐле Сѐло*, *мѐсо*, *иѐш*, *иџеџи*, *десеџи*; *Вѐле Сѐло*, *иџиџ*; *ѐ а*, *жџеде^н*, *нџе*; *Вѐла Горџана*, *Пџиџиџи*, *мѐсо иџиџа* (пета на нози);
4. *ѐ* > *ѐ*, *-ије*: *иџиџе^н* (редован изговор), *иџиџиџе^н* (сасвим ријетко), *свеиџиџиџи^н*.

Овдје треба додати једну напомену која може бити од важности: број оваквих примјера је ограничен на релативно мали број ријечи (15—20), па и у њима се споменуте варијанте јављају повремено, можда нешто рјеђе него код *ѐ* < њ̄.

Шта би се из овога могло закључити?

За *другу групу* примјера (*ѐ* > *ѐ*, *иѐ*, *ије* и сл.) може се закључити ово: на извесној етапи сажимања *групе ије* (< њ̄ и *ије*), тј. када смо још имали напоредо варијанте: *ије* → *иѐ* (→ *ѐ*) → *ѐ* (*риџека* → *р^ѐџека* → *р^ѐџека* → *рџека*), добили смо исте варијанте и за *дуго е* (*рџи* → *р^ѐџи* → *риџиџи*).

Је ли ова појава обично *механичко* (аналошко) преношење споменутих варијаната с једних ријечи (гдје је до тога дошло фонетским путем) на друге?

Има сличних сугласничких појава у овом говору које нас упућују на такву могућност. Наиме, групе *сир* и *здр* губе *и* и *д*, па отуда имамо: *срџана*, *срџажа*, *сџра*, *зрџа*, *зрџ(џ)ле* и сл., али се још чује *сирџана*, *здрџа* и сл. На основу овога паралелизма чује се данас: *срџа* и *сирџа*, *срџро* и *сирџро*, *срџине* и *сирџине*, *усрџ(д)џме* и *усирџ(д)џме* и сл. Ова црта као и она у претходном ставу — претстављају лингвистички

¹ Примјери под бр. 4 показују да је ова појава (дифтонгизација) претходила скраћивању дужина. О томе ће даље у овом чланку бити говора.

истовјетне дијалекатске појаве, па бисмо их с правом могли тумачити на исти начин.

Међутим, ми имамо јасних доказа да ово није једини фактор који је могао дјеловати. Постоје дубљи разлози који би довели до односа: $\widehat{rijeka} \rightarrow r^{u}i\widehat{eka} \rightarrow r\widehat{eka} = r\widehat{ei} \rightarrow r^{u}i\widehat{ei} \rightarrow r\widehat{ijei}$ чак и да нема паралелизма у групама *сир*, *здр*. Тај фактор је дифтонгизација дугих вокала *o* и *e*¹, који су у овом говору често *затворени*. Отуда имамо: $\widehat{mosi} \rightarrow m^{u}o\widehat{si}$, $\widehat{sof} \rightarrow s^{u}o\widehat{f} \rightarrow s^{u}o\widehat{f}(so)$, $\widehat{ib} \rightarrow i^{u}o \rightarrow i^{u}\widehat{b}$; $\widehat{ieski} \rightarrow i^{u}\widehat{eski} \rightarrow i^{u}r\widehat{iede} \rightarrow i^{u}r^{u}\widehat{edu}$ (3 мн.) $\rightarrow i^{u}r\widehat{ijedu}$ (3 л. мн.) и сл. Пошто су случајеви оваквог дифтонгизирања *дугога e* доста ријетки, а јављају се — како је већ речено — у ограниченом броју ријечи (15—20), можемо претпоставити да је ова дифтонгизација свакако новија појава.

Па ипак у свему овоме има очигледне супротности. Наиме, постојала је и још постоји тенденција сажимања $u(i) e > e$. А истовремено с њом дјелује данас сасвим супротан фактор — дифтонгизација: $e >^{u}i\widehat{e}$ [$\widehat{o} >^{u}\widehat{b}$]. Сукоб ових двију тенденција, једновремених по дјеловању а супротних по резултату тога дјеловања, створио је пометњу у развоју групе $i\widehat{ie}$ ($i\widehat{ie}$) и *дугога e* (\widehat{e} , \widehat{e}). Можда отуда и потиче данас (као психолошко-фонетска појава) тежња да се *регресивна дифтонгизација* ($i^{u}r\widehat{iede}$, $m^{u}o\widehat{si}$ замијени *прогресивном* $i^{u}r\widehat{ijedu}$ — 1 л. през., $m^{u}o\widehat{si}$). *Прогресивна дифтонгизација* је претежно одлика женског изговора и млађег нараштаја мушкараца. Број забиљежених дифтонгизираних примјера (не број ријечи!) за *дуго e* $e < \widehat{b}$ (овдје $^{u}i\widehat{e}$ може претстављати и сажимање и дифтонгизацију!) и за *првобитно дуго e* — приближно је исти за обје врсте дифтонгизације. Међутим код *дугог o* разлика је велика: ^{u}o (26 пр.) $-^{u}\widehat{o}$ (11 пр.) $-o^{u}$ (4 пр.). У дјечјем изговору број варијаната $^{u}o : o^{u}$ — стоји као 3 : 4! Поред тога што отклања споменуту супротност, прогресивна дифтонгизација има ипак и своје фонетско оправдање, тј. она узима све више маха уколико у овом говору јача затвореност *дугог e* и *дугог o*.

Сада би требало, по могућности, дати одговор на питање: *зашто се група $i\widehat{ie}$ сажима у e?* Је ли ово усамљена појава мрковићког вокализма или је она само једна од карика неке шире вокалске тенденције?

Мислим да правилан одговор на ово питање даје сажимање и редукција слџедећих самогласничких група:

1. $-al (> ao) > a$ (307 примјера): ima , $i\widehat{ri}ca$, da , dra , $na\widehat{ia}ko$, $na\widehat{si}ri\widehat{ii}$, jak , $u\widehat{ca}$ и сл. Отступање од овог сажимања имамо у 164 несажета облика (\widehat{do} , \widehat{drao} и сл.) од којих 74 отпада да Добру Воду,

¹ Bošković R. et Maček M., o. c. 11.

која је од свих мрковићких села најближа сјевернијим говорима Црногорског Приморја, који групу = *ao* чувају несажету;

2. -*ъл* (> *eo*) > *e*^a [409 примјера]: *йоше^a*, *рѣке^a*, *двѣге^a*, *кдише^a*, *дреш^a* и сл. У 243 примјера -*ъл* > *o* (*рѣко*, *идшо*, *идсо*); од та 243 примјера отпада 78 на Добру Воду, па и ту имамо такође подударност са сјевернијим приморским говорима, гдје група -*ъл* > *o*;¹

3. *ea* > *a*: *сѣӣ*, *вјѣӣ* (< *сѣаӣ*, *вјѣаӣ*);

4. *eo* > *o*: *џзо*, *идчо*, *сдӣо* (*сдӣеӣ* и *сѣ^aӣеӣ*), *нѣћу* — *нѣћеш* — *нѣћемо*, (< не *хоћу* и сл.), *грѣӣа* (< *грехоӣа*). Отступања: *вѣсе̄јо*, *иѣӣе̄јо*, *гре̄цдӣа*; дакле — хијатски сугласници спречавају сажимање;

5. а) *ei* > *e^a*: *Никѣче^aћ*, 2 п. *Усѣ^aна*; б) *ei* > *e*: *Усѣно^aћ* (презиме само овако гласи);

6. *eu* > *e*: *да-није-урок* > *данѣјерок* (> *данѣрок*);

7. *au* > *a*: *нѣм* (*нѣ̄м*): *Паде - ми нѣ̄м*; *нѣ̄мом* (на гласу, гласовит); *Шѣс - је шѣ^aдѣр бӣ(ћ)о нѣ̄мом*; *нѣ̄чӣӣ*, *нѣ̄чи се*; *нѣ̄сиуӣ* (< *на-уз-ѣуӣ*), *засѣ̄ӣӣ* (< *заусѣ̄авӣӣ*);

8. *ae* > *ae*: *једе^aнѣ̄сѣ̄ӣ* и сл. (али је много чешће: *ae* > *e^a* — *једе^aне^aсѣ̄ӣ* и сл.);

9. *ai* > *ai*: 2 п. *Брѣ̄ма* (обично: *Брайм* — *Брайма*), *ѣ̄рѣ̄ӣа^aца*, *скѣ̄ка^aца*;

10. *oa* > *a*: *нѣ̄ко* (< *но ако*), *сѣ̄а̄ло* (< *сѣ̄ојало*), *вјѣ̄рѣ̄аӣ* (усамљен примјер);

11. *oe* > *o*: *Рѣ̄ка Црновића* (= Р. Црнојевића), *Мрковићи* (< вјероватно од *Мркојевићи*, јер се овај облик може чути у Доброј Води, а под тим именом је ово племе познато у досадашњој историској и етнографској литератури). — Од овога отступа доста распрострањено *чѣ̄к* (поред: *чѣ̄век*, *чѣ̄дек*, *чѣ̄ве^aк*; ген. *чѣ̄века*, *чѣ̄ве^aка*, *чѣ̄ве^aка*, *чѣ̄је^aка*, *чѣ̄јка*, *чѣ̄ка*; дат.: *чѣ̄ве^aку* и *чѣ̄ѣ^aку*; инстр. *чѣ̄ве^aком* и *чѣ̄ве^aком*);

12. *oi* (< *ои*) > *o^a*, *o^a*, (*o!*): *Мрко^aћ*, *Пѣ̄ко^aћ*, *Шѣ̄бо^aћ*; *Мрко^aћ*, *Рѣ̄до^aћ*, *Пѣ̄ко^aћ*, *Шѣ̄бо^aћ*, *Пѣ̄ӣо^aћ*, *Сефѣ̄ро^aћ*, *Асо^aћ*, *Кр̄сӣо^aћ*, *Дѣ̄ѣ̄чо^aћ*, — *Бур^aћ*. Ово се знатно рјеђе јавља у именима жена и њива: *М^aмѣ̄ӣо^aца*, *Усо^aца*, *Сѣ̄ло^aца*; *Фр̄ано^aца* (њива), *Мил^aдӣо^aца* (њива), — још рјеђе у наставцима именске и придјевско-замјеничке промјене: *грѣ̄бо^a*, *Сел^aӣмо^aм*;

13. неакцентовано *io* > *jo* (*o*): *вӣѣ̄ђо*, *ѣ̄о̄њо*, *до̄њо*; одатле инфинитиви: *ѣ̄о̄њеш̄*, *до̄њеш̄* (а не *ѣ̄о̄нѣ̄ӣ*, *до̄нѣ̄ӣ*) — према: *узо* — *узеш̄*. За овај

¹ Bošković R. et Maček M., o. c. 8.

се процес може претпоставити да се вршио временски напореда са најновијим јотовањем (*видјет̃и > виџет̃и*)¹.

14. Сматрам да претходним случајевима треба додати ову напомену: *неакцентиовано* и се најлакше губи од свих вокала у овом говору, и то како у средини ријечи међу сугласницима, тако и на апсолутном почетку ријечи: *Ф̃а̃й̃(и)ма*, *м(и)р̃иса̃й̃*, *ж(и)в̃йна*, *й̃л̃ет̃и(и)во*, *с̃д̃ч(и)во*, *ш(и)л̃џе*, *м̃ас̃лна* и *м̃ас̃на* (такође и *м̃ас̃не*: *м̃ас̃не*), *дом̃а̃й̃(и)ја*, *Кра̃йна* (< *Кра̃йна*), *ца̃м̃на* < *ца̃мија*; *Брай̃м*, *(И)ј̃џе-ме* *кучи̃ћ*, *Зми̃ја-џе* *(и)ј̃џа!*, *(И)заг̃џло све*, *(и)с̃т̃очник* (вјетар), *(и)с̃и̃брије* и сл.

Из целокупне слике датих примјера излази да у мрковићком говору влада тенденција да се два самогласника у непосредном додиру сажимају у корист самогласника јаче сонорности [*ao > a*, *e^ao > e^a(o)*, *ea > a*, *eo > o*, *ei > e*, *eu > e*, *au > a*, *oa > a*, *oe > o*], односно да самогласник мање сонорности губи слоговну вриједност [*ai > aī*, *ae > aē*, *oi > oī(o!)*, *io > jo*]. Та тенденција је и довела до сажимања групе *ије* у *e*, тј. до екавског изговора *дугог ја̃и̃а*. У овом случају сажимању је морало претходити губљење *i* (в. 4.).

Од ове релативне хармоније факата знатно отступа група *-џ > e^a* (409 примјера) и *-џ > o* (243 примјера). Ако за тренутак одбацимо Добру Воду [у њој је однос: *-џ > e^a* (11) — *-џ > o* (78)], остаје нам ипак 165 примјера са *-џ > o* за остали дио Мрковића. Ово двојство је познато сваком селу, с напоменом да је број примјера са *-џ > e^a* све већи што се више приближавамо територији албанског језика. Тако, напр., у центру овога говора имамо овакав однос: *Веље Село—e^a* (68): *o* (23), *Куње—e^a* (65): *o* (25); у крајњим селима, која граниче с албанским језиком, однос је овакав: *Горана (Мала и Веља)—e^a* (98): *o* (17), *Љесковац—e^a* (26): *o* (3); *Шкрет̃а—e^a* (3): *o* (3)!

Пошто ово двојство није познато ниједном староцрногорском говору, и не може се *никако* тумачити само утицајем зубачког и спичанског говора, — онда оно мора имати у говору Мрковића *фонетски узрок* који је довео до овог двојства. Одговор је за мене сасвим јасан: у почетку сажимање није вршено у корист вокала јаче сонорности, него у корист *џ*вог вокала, тј. *e^a*. Прије него што је ово сажимање општено, тј. док се још говорило *џош^a* и *џош^aо*, почело је сажимање под новим фонетским условима. Пошто је *e^a* (< џ) у говору Мрковића по сонорности слабији вокал од *o*, то је сада, у новим условима, група *e^ao* (< *-џ*) > *o^a*.

¹ У Међуречу (најисточније мрковићко село) чује се *џнет̃и—џнет̃ио*, а то показује којим путем се дошло до *џн̃о—џн̃ет̃и*.

² Да је *e^a* по сонорности слабији вокал од *o*, показује његова прогресивна дифтонгизација, у чему се слаже са *џ*: *дс̃а̃н*, *лс̃а̃н*, *св̃а̃н*, (*с̃а̃н*), *једе̃в̃а̃н*ст итд.

Могућно би било и друго објашњење, али се за њ мора претпоставити да се група *-ъл*, као и група *-ал*, сажимала, од *йочейка* у корист вокала јаче сонорности (а не у корист „првог вокала“). У том случају морамо претпоставити двије по сонорности сасвим различите фазе у развоју мрковићког рефлекса за полугласник. У *првој фази* рефлекс би био a^e (као што је данас у другим црногорским говорима), тј. вокал по сонорности јачи од вокала o^1 ; зато је $a^e o > a^e$. За *другу фазу* би се морало претпоставити да је a^e еволуирао у e^a , тј. у вокал слабије сонорности од вокала o ; зато је сада $e^a o > o$. У овим би фактима наша образложење и некадашња претпоставка И. Броза и М. Решетара по којој се *изговор* полугласникова рефлекса у перифериским говорима (Бар, Гусиње) развио под утицајем сродног гласа у албанском језику².

Кад бисмо се држали свега што је речено у претходном ставу, онда бисмо морали прихватити да тенденција о сажимању вокала у корист вокала јаче сонорности дјелује у мрковићком говору од почетка 16 в. до наших дана. На то вријеме би нас упућивала писма Скендербега Црнојевића из почетка 16 в. (г. 1523) у којима група *-ъл > њ (= a^e)*³. На то би нас упућивао и црногорски *перојски говор* у Истри, у коме је група *-ъл* сажета у a^e (e)⁴: *коша^e, рџе, уиџке. обуке, вџе, мџе; ддишо*. А преци данашњих Црногораца у Пероју доселили су се тамо из Црмнице 1657 г.⁵, па бисмо могли закључити на основу споменуте црте да је сажимање — $a^e л > a^e$ било извршено у црмничком говору до средине XVII в.

Да ли, доиста, можемо потврдити да сажимање у корист вокала јаче сонорности дјелује од почетка 16 в. у мрковићком говору?

Има више разлога који убједљиво говоре против тога. *Прво*, већина наведених група има и данас двојак облик, сажети и несажети, па је одатле јасно да сажимање не може бити одвећ старо. *Друго*, примјери као *једене^eсџи* и сл. не би се уопште могли појавити када би постојало споменуто сажимање од 16 в., јер бисмо у том случају морали имати само *једене^eсџи*, а такви су облици баш ријетки. *Треће*, облик

¹ Милетић, СДЗБ IX, стр. 268 (напомена испод текста).

² Rešetar, Der štokavische Dialekt, стр. 96.

³ Rešetar, о. с. 95.

⁴ Рибарић (LjIА, knj. 57, 1953, стр. 253) биљежи перојски рефлекс за полугласник са a^e — под акцентом, а са e — кад није акцентован. Ја сам задржао његове знаке, али су примјери узети из мојих биљежака, које сам прикупио у току дводневног боравка у Пероју 1954 г. Перојски e одговара добро мрковићком e^a .

⁵ Рибарић, о. с., 250

виђо (< *видио*) морао се појавити напореда са новим и најновијим јотовањем, а ова јотовања нису извршена у говору Мрковића прије краја 17 в. или почетка 18 в. (в. даље).

Можемо ли, послѣ свега овога, одредити хронологију прелаза групе *ије* > *е*? Могу ли нам у томе помоћи факта историске дијалектологије црногорских говора?

Ако појемо, напр., од броја *дванаесѝ* (< *два на десетѝе*) који се у том облику јавља у српским списима већ од 16 в., затим од *ѝеројског*: *двандесѝ*, *четѝрдесѝ*, *шешндесѝ*, *ћетѝрдесѝ*, *шешнд^асѝ*¹ — ми морамо закључити да сажимање *ае* > *а^е* није било извршено у црмничком говору, до средине 17 в. Зато се с пуно вјероватноће може рећи да тога сажимања до средине 17 в. није било ни у мрковићком говору, утолико прије што је то чисто перифериски говор. Значи да је данашње црмничко и мрковићко *дванд^асѝ*² односно *дван^есѝ* настало од средине 17 в. Ако на основу ријетких примјера са изговором *двандесѝ* — претпоставимо да је сажимање у корист вокала јаче сонорности захватило ову групу нешто мало раније него што је уопштен изговор *дван^есѝ*, онда можемо са доста сигурности рећи да је то било око средине 18 в.

Што се тиче прелаза неакцентоване групе *-ио* у *јо* (*виђо* < *видио*, *иоњо* < *иоњо*), она ту хронологију одређује још сигурније. Чим данас у мрковићком говору имамо: *грѝздије* — *грѝзје*, *грѝзде* — *грѝзђе*, *дѝдѝца* — *дѝца* — *ћѝца*, *Кѝзјак* — *Кѝзјак* — *Кѝзак* — *Кѝзђак*, — јасно је да се ново и најновије јотовање вршило у овом говору *неиѝио сѝорије* него у другим црногорским говорима. Зато ни облик *виђо*, па према томе ни *-ио* > *јо*, не можемо датирати прије прве половине 18 в. Ја мислим да ову чињеницу не може оспорити ни *ѝеројско*: *виђѝѝ*, *ћевѝјка*, *ћѝвер*, *шѝѝли*, иако би се на основу тога могло закључити да је најновије јотовање у црмничком говору било извршено углавном до средине 17 в.

Бројни однос примјера *е^а* (< *-ѝл*) и *о* (< *-ѝл*) такође потврђује да је *ѝрва фаза* сажимања (*е^ао* > *е^а*) морала трајати дуго, вјероватно до *ѝрве ѝоловине 18 в.*, иако факта *ѝеројског говора* указују да је сажимање групе *-ѝл* у *а^е* било извршено у црмничком говору углавном до средине 17 в. Прва фаза у сажимању ове групе морала је тећи и *сѝоро*, јер се само тако може схватити да је групу *-ѝл* овако јако захватило *ново сажимање* (у корист вокала јаче сонорности). — Ту спорост у сажимању потврђује и данашње стање групе *-ал*, в. 1.

¹ Примјери су узети из мојих биљежака.

² Милетићев знак за рефлекс полугласника у Црмници (СДЗБ IX, стр. 225).

Најзад примјери са *ије* (*ије*) < $\bar{\text{ѣ}}$ показују да је ово сажимање могло обухватити споменућу групу сасвим касно, кад је она већ постала двосложна, чак кад је већ било развијено прелазно $\bar{\text{ј}}(j)$. А то би опет, с обзиром на извјесну спорност у развиту $\bar{\text{ѣ}}\text{-ша}$ у црногорским говорима, могло бити од краја 17 в. до средине 18 в. Ако се и овдје позовемо на *пјеројски говор*, онда би изашло да је *дуги јаш* у црмничком говору већ средином 17 в. био кренуо својим развитуком ка пуној двосложности.¹ (Рибарић, ЛЈА, књ. 57, стр. 252: *р^иѣка*, *с^иѣно* и с.т.). Међутим, ја сам у Пјероју чуо знатно чешће *ије* < $\bar{\text{ѣ}}$ (*лиѣно*, *свиѣћа*, *сирѣла*, *шиѣло*, *млиѣко*, *лиѣха*), него Рибарићеву варијанту са *ије* (*миѣх*, *б^иѣли*)!

Има ли ове сажимање, поред лингвистичког, и своје историско оправдање с обзиром на прилике у којима се ово племе нашло у 18 в.?

Из историје и живе народне традиције зна се да су Мрковићи око половине 18 в. били добрим дијелом исламизирани². Из тога времена потиче и њихова главна цамија на чијој је изградњи помагао чак и један православни свештеник из Мрковића. У вријеме исламизације Мрковићи су одржавали добре односе са сусједним Арбанасима, који су били прешли на ислам већ раније, а прекидали дотадашње присне односе са православним и католицима из околине Бара. Према томе, то је вријеме друштвеног и религиозног затварања Мрковића у свој сопствени племенски круг. То је, такође, доба још потпуније индивидуализације овог племенског дијалекта, који је и дотада чувао у себи доста *архаичног*, с обзиром на изузетни географски положај према сусједним црногорским и приморским говорима, и доста *шућинског*, с обзиром на свој положај према сусједним Арбанасима и Романима из Бара и Улциња. У то вријеме, *вјероватно од краја 17 в. до средине 18 в.*, *иада и иочешак сажимања групе ије у е.*

Временски распон од 200—250 година претставља у језичким промјенама *релативну* старост; зато овај процес није у цјелини ни завршен. Он се стварно приводи крају у наше доба и могли бисмо, под идеалним околностима дијалекатског развитака, очекивати његов завршетак у нараштају који данас сазријева.

Из цјелокупног овог излагања можемо закључити следеће:

1) Сажимање групе *и(ј)е* у *е* аутохтона је црта мрковићког говора, која почиње од прве половине 18 в. и данас се приводи крају.

¹ Сматрам да Милетићев опис *дугог јаша* у црмничком говору не одговара стварном стању, јер је рефлекс $\bar{\text{ѣ}}$ -та *двосложан* (о. с. 239—255).

² Просвјета 1894 (г. II, св. VI, стр. 313: цитат из Фарлатија).

2) Дифтонгизација \hat{e} и \hat{o} новија је појава од овог сажимања и супротставља му се. Сусједни албански говор показује својим примјерима: $\text{I}^{\text{e}}\hat{e}\text{rur}$, $\text{I}^{\text{e}}\text{rur}$ ¹ (= Ierur , Ij . $\hat{e} > {}^{\text{ii}}\hat{e}$, \hat{ie}), $\text{Malis}^{\text{a}}\hat{o}\text{r}$ (= Malisor , Ij . $\hat{o} > {}^{\text{ii}}\hat{o}$) — да је ова особина ушла у мрковићки говор из сусједног албанског; зато мрковићки говор и тежи да регресивну дифтонгизацију, која ремети његов сопствени унутрашњи развитак (тј. $\text{ij}^{\text{e}} > e$), замијени прогресивном.

3) Скраћивање неакцентованих дужина у овом говору нема везе са сажимањем $\text{ij}^{\text{e}} > e$, јер је то млађа појава и од споменутог сажимања и од дифтонгизације (упореди: $\text{ij}^{\text{e}}\text{ij}^{\text{e}}\hat{a}\text{k} < \text{ij}^{\text{e}}\text{ij}^{\text{e}}\hat{a}\text{k}$, $\text{sv}^{\text{e}}\text{ij}^{\text{e}}\hat{z}\hat{a}\text{c} < \text{sv}^{\text{e}}\text{ij}^{\text{e}}\hat{z}\hat{a}\text{c}$, $\text{ij}^{\text{e}}\text{ij}^{\text{e}}\hat{s}\hat{e}\hat{a}\text{k} < \text{ij}^{\text{e}}\hat{s}\hat{e}\hat{a}\text{k} < \text{ij}^{\text{e}}\text{ij}^{\text{e}}\hat{s}\hat{e}\hat{a}\text{k}$, $\text{ij}^{\text{e}}\text{ij}^{\text{e}}\hat{t}\hat{e}\hat{a}\text{k} < \text{ij}^{\text{e}}\hat{t}\hat{e}\hat{a}\text{k}$).

То потврђује и лабијализација *дугог а* ($\hat{a} > \hat{a}$, $\hat{a} > \hat{a} > \hat{a}$, каткад *о*): $\text{gl}^{\text{a}}\text{va}^{\text{a}}\text{r}$, $\text{db}^{\text{la}}\text{k}$, $\text{Ij}^{\text{u}}\text{ga}^{\text{a}}\text{va}$, $\text{ba}^{\text{a}}\text{нок} = \text{бад}^{\text{a}}\text{њак}$, $\text{gl}^{\text{a}}\text{нок} = \text{глав}^{\text{a}}\text{њак}$; 3, 6 и 7 п. мн. $\text{ij}^{\text{e}}\text{глома}$, $\text{r}^{\text{ij}}\text{бома}$ и сл.). Лабијализација је овдје исти лингвистички феномен као и дифтонгизација (тј. резултира из затварања дугих вокала), па се морала и вршити *ујоредо* са дифтонгизацијом. Сусједни албански говор показује да је и лабијализација албански утицај (алб. $\text{k}^{\text{a}}\text{l} = \text{коњ}$, са изразитом лабијализацијом).

Лука Вујовић

Резюме

Л. Вујович

Как развился экавизм мрковичского говора?

Самой характерной чертой мрковичского говора (на юг от Бара на черногорском приморье) является экавское произношение долгого ъ: *врѣме*, *рѣка* итд. Совсем редко, и то только от более старых представителей говора, можно услышать иекавское произношение (*врѣѣме*, *рѣѣка*). Ввиду того, что в этом говоре каждое $\text{ij}^{\text{e}} > e$ (напр. $\text{nij}^{\text{e}}\text{де}^{\text{a}}\text{n} > \text{неде}^{\text{a}}\text{n}$, $\text{ij}^{\text{e}}\text{ријенуѣи}$ (< $\text{ij}^{\text{e}}\text{рионуѣи}$) > $\text{ij}^{\text{e}}\text{ренуѣи}$, $\text{ij}^{\text{e}}\text{онадијеник}$ ($\text{ij}^{\text{e}}\text{онедѣлник}$) > $\text{ij}^{\text{e}}\text{онадѣник}$, $\text{данij}^{\text{e}}\text{ерок}$ (< да није урок) > данѣрок , выходит, что долгое ъ должно было в мрковичском говоре дать сначала ij^{e} (ie , ij^{e}), и только после этого наступило стяжение этой группы в e . Это подтверждают примеры: $\text{r}^{\text{ij}}\text{ѣка}$, $\text{vr}^{\text{ij}}\text{ѣме}$, $\text{n}^{\text{ij}}\text{ѣден}$, 2 мн. $\text{ij}^{\text{e}}\text{л}^{\text{ij}}\text{ѣре}^{\text{a}}\text{k}$ и $\text{ij}^{\text{e}}\text{лере}^{\text{a}}\text{k}$ от $\text{ij}^{\text{e}}\text{лмјер}$ (лит. талир), представляющие собой во всяком случае переходную ступень в процессе стяжения $\text{ij}^{\text{e}} > e$. Этот процесс в наши

¹ Упореди исти облик ове ријечи у говору села Душмани код Скадра (Wacław Cimoichowski, Le dialecte de Dushmani, Poznań, 1951, стр. 48).

дни уже приводится к концу, и молодое поколение говорит чисто экавски. Приводимое явление есть результат стяжения вокальных групп в пользу вокала более сильной сонорности ($ao > a$, $ьa > e^a o > e^a$ — в более старую эпоху, когда стяжение совершалось в пользу первого вокала, и $e^a o > o$ — в более новую, когда началось стяжение в пользу вокала более сильной сонорности, и $ea > a$, $eo > o$, $ei > e$, $oe > o$, $oi > o$ и пр. Некоторые фонетические особенности мрковичского говора и их сравнение с соответственными фактами в черногорском перойском говоре в Истрии (переселение могло произойти в 1657 г.) позволяют утверждать, что упомянутое стяжение могло наступить в мрковичском говоре около середины 18-го в. В пользу такой хронологии говорят и исторические обстоятельства, в которых оказалось племя Мрковичи в 18 в. (исламизация).

Примеры произношения долгого *e* (долгие гласные сохраняются в этом говоре только под акцентом) в виде ^и*e* и *ije* (*рѣи* : *р^иѣи* : *рѣјеи*) могут представлять аналогию к тем же вариантам долгого *ѣ* (*рѣјека* : *р^ѣѣка* : *рѣка*). Но в этом может быть скрывается и влияние фонетики соседнего албанского говора, в котором также $\bar{e} > \text{и}^e$ (*лѣриг* $\bar{>}$ *л^иериг*). Это предположение тем вероятнее, что и долгое *o* дифтонгизируется в *ʷo*, как в соседнем албанском, так и в мрковичском говоре (мрк. *нʷос*, алб. *Malisʷdr*). Эта дифтонгизация во всяком случае более новое явление, чем упомянутое стяжение (она появляется редко и в ограниченном числе слов), но все-таки эти две противоположенные тенденции соприкоснулись во времени. Вероятно, это и есть причина того факта, что мрковичский говор стремится заменить регрессивную дифтонгизацию (*м^иѣсо* и пр.) прогрессивной (*мѣсо* и пр.), потому что эта последняя не мешает процессу стяжения группы *ije* $>$ *e*.

Следовательно, мрковичский говор дает нам интересный материал для диалектологии сербскохорватского языка и для вопроса периферийного прикосновения двух языков.